

הערה ביקורתית על לימודי הכלכלה אריאל רובינשטיין

א. מבוא

אני מלמד מיקרו־כלכלה, ולכן אני חלק מן ה"מכונה" המשפיעה על האופן שבו תלמידינו חושבים על מצבים כלכליים וחברתיים. דרך אפיק זה אנו משפיעים על האופן שבו מנוהל העולם. פעמים רבות אני שואל את עצמי האם אנו מלמדים את תלמידינו להתעלם מן הפן האנושי של בעיות כלכליות. הממצאים שאני מדווח עליהם כאן רחוקים מלהיות פסקניים, אך אני סבור שהם מעניינים דיים להצדיק המשך עיון בשאלה כיצד מלמדים כלכלה, ומוצקים דיים להוסיף שמן על מדורת הוויכוח המתמשך בסוגיית הערכים שאנו מנחילים לתלמידינו בין השורות.

ב. מה אתם חושבים על הבעיה הבאה?

אפתח בכך שאבקש מן הקוראים לשקול את התרחיש הבא: נניח שאת/ה סמנכ"ל חברת ILJK. החברה מספקת שירותי הדברה ומעסיקה עובדים מינהליים קבועים ו־196 עובדים לא קבועים הנשלחים למשימות הדברה. החברה נוסדה לפני חמש שנים והיא בבעלות שלוש משפחות. מדבירים הם עובדים בעלי מיומנויות נמוכות, שכן לכל עובד נדרש רק שבוע הכשרה אחד. כל העובדים כבר נמצאים בחברה שלוש עד חמש שנים. משכורתו של עובד, כולל שכר בעבור שעות נוספות, מגיעה ל־4,000 עד 5,000 שקלים בחודש (קצת מעל לשכר המינימום). החברה דואגת לספק לעובדים את כל התנאים הסוציאליים הנדרשים על פי החוק. עד לאחרונה גרפה החברה רווחים גדולים.

* מאמר זה פורסם במקורו באנגלית: "A Critical Comment on the Economics Education," C.V. Starr Center For Applied Economics Newsletter 21: 4-7. תרגמה מאנגלית: איילת סקסטין. בסיס המאמר בנייר עבודה בכותרת "A Skeptic View on the Studies of Economics", ראו באתר האינטרנט <http://arielrubinstein.tau.ac.il/papers/econ-exp.pdf>

בעקבות מיתון מתמשך חלה ירידה משמעותית ברווחים, אולם החברה עודנה מרוויחה. את/ה משתתפ/ת בישיבת הנהלה שבה צריכה להתקבל החלטה על פיטוריהם של כמה מן העובדים. מחלקת הכספים של ILJK הכינה את תחזית הרווחים השנתיים לפי מספר תרחישים:

מספר העובדים שהעסקתם תימשך	הרווח (הפסד) השנתי הצפוי במיליוני שקלים
0 (כל העובדים יפוטרו)	הפסד של 8
50 (146 עובדים יפוטרו)	רווח של 1
65 (131 עובדים יפוטרו)	רווח של 1.5
100 (96 עובדים יפוטרו)	רווח של 2
144 (52 עובדים יפוטרו)	רווח של 1.6
170 (26 עובדים יפוטרו)	רווח של 1
196 (אין פיטורים)	רווח של 0.4

שאלה 1: כמה עובדים צריכה החברה להמשיך להעסיק? על איזה מספר תמליצי/י? אל דאגה, אין תשובה נכונה או לא נכונה על שאלה 1, אולם לאחר שהחלטת כיצד לנהוג בתרחיש שכזה, אשאל אותך שאלה שנייה:

שאלה 2: מה תהיה, לדעתך, החלטתו של סמנכ"ל חברה אמיתי בשאלה 1?

ג. הסקר

מטרת השאלה שעליה השבתם זה עתה היתה לעורר דילמה. מצד אחד, היצמדות לעקרונות מיקסום הרווח יוביל אתכם לפיטורי 96 עובדים, כמעט מחצית מכוח העבודה הבלתי מיומן שלכם. מצד אחר, אתם חשים חמלה כלפי העובדים שימצאו עצמם מובטלים בעת מיתון. במובן מסוים אין צורך לפטר עובדים, כיוון שהחברה שלכם עדיין מרוויחה, אולם אפשר להגדיל את הרווחים פי חמישה אם תפטרו 96 עובדים. לחברה יש גם שתי אופציות מרחיקות לכת פחות: להמשיך להעסיק 170 עובדים, מה שיגדיל את הרווחים ב-150% ויצריך רק פיטורים בקנה מידה קטן, או להמשיך להעסיק 144 עובדים, מה שישמור על רווח כמעט מרבי ויציל 44 עובדים מחרב הפיטורים.

כדי לעמוד על הבדלי הגישות בין סטודנטים לכלכלה לבין סטודנטים בתחומים אחרים נערך ניסוי שבו השתתפו שש קבוצות של סטודנטים ישראלים. הקבוצות היו מורכבות מתלמידים לתואר ראשון בחוגים לכלכלה, למשפטים, למתמטיקה ולפילוסופיה באוניברסיטת תל-אביב, מתלמידי מינהל עסקים (MBA) באוניברסיטת תל-אביב ומסטודנטים לתואר ראשון בכלכלה באוניברסיטה העברית בירושלים. הפנייה אל הסטודנטים נעשתה באמצעות דואר אלקטרוני והם התבקשו להיכנס לאתר אינטרנט מיוחד, שהותאם לקבוצה שלהם, שם הוצגו לפנייהם שתי השאלות דלעיל, בזו אחר זו. נאמר להם במפורש שהשאלון אינו מבחן ושאינן תשובות "נכונות".

ד. מפת עמדות

בהתמודדות עם דילמת מיקסום הרווח לעומת פיטורי עובדים ניכרו הבדלים חדים בין הקבוצות. לוח 1 מציג את תשובותיהן של שש הקבוצות, משמאל לימין. הניתוח כולל 764 תשובות הממליצות שלפחות 100 עובדים יישארו. בעיה שהתעוררה היתה כיצד להתייחס ל-42 מתוך 806 התשובות (5%) שהמליצו להשאיר פחות מ-100 עובדים. ברוב המקרים האלה היה ברור שהנשאלים התבלבלו בין מספר העובדים לבין מספר המפוטרים. הכללת הנשאלים האלה בניתוח, בתוספת הסבר סביר, היתה משפיעה על התוצאות השפעה זניחה.

שש הקבוצות מסודרות משמאל לימין על פי מספר הפיטורים הממוצע שבחרו חבריהן. הקבוצות מפוזרות פיזור רחב במרווח שבין 0 ל-96. תלמידי הכלכלה, הן באוניברסיטה העברית והן באוניברסיטת תל-אביב, הם ממקסמי רווח בולטים הרבה יותר מן הסטודנטים בדיסציפלינות אחרות. מתלמידי הכלכלה 45%-49% בחרו בחלופת מיקסום הרווח לעומת 13%-16% בלבד מתלמידי הפילוסופיה והמתמטיקה. תלמידי מינהל עסקים ותלמידי משפטים מוקמו אי שם בין השניים. התשובה "לא לפטר" ניתנה על ידי מספר קטן בלבד של משיבים בחמש מתוך שש הקבוצות (בתוך טווח של 6%-15%); החריג היחיד היה קבוצת הפילוסופים, שמתוכה בחרו 36% להתעלם כליל מיעד מיקסום הרווח. הפתעה גדולה, לפחות בעבורי, היתה העובדה שתלמידי מינהל עסקים התקבצו "באמצע", בין שני הקצוות. התדמית העסקית הקשוחה של תלמידים אלו אינה מקבלת כאן אישוש והם מצטיירים כ"רכים" יותר מאשר תלמידי הכלכלה.

לוח 1: התפלגות המשיבים על פי מחלקות

מספר התשובות	פילו'סופיה	מתמטיקה'	משפטים	מינהל עסקים	כלכלה ת"א	כלכלה יים
88	64	216	172	130	94	
165	151	144	142	133	127	
31	45	52	54	63	69	
13%	16%	27%	33%	45%	49%	100 (מיקסום הרווח)
19%	36%	36%	29%	31%	33%	144 (כמעט מיקסום הרווח)
25%	25%	18%	23%	9%	7%	170
36%	11%	13%	12%	13%	6%	196 (אין מפוטרים)

ה. העיוות שבנוסחה

הסטודנטים בעלי רקע מתמטי טוב יותר – כלכלה, מינהל עסקים ומתמטיקה – חולקו באקראי לשתי קבוצות. לקבוצה אחת הוגשה השאלה האמורה כאשר נתוני הרווח מוצגים בצורת טבלה, ואילו הקבוצה השנייה קיבלה פונקציית רווח: $2\sqrt{x-0.1x-8}$. פונקציית רווח זו מניבה ערכים דומים לאלה שבטבלה. ליתר דיוק, המקסימום שלה הוא כאשר $x=100$ ובמצב של 0 פיטורים ($x=196$) הרווחים יהיו חיוביים גם הם (0.4). לוח 2 מסכם את 298 התשובות של נשאלים שהוצגה לפנייהם פונקציית הרווח.

לוח 2: התפלגות המגיבים על פי מחלקות

מספר מגיבים	מתמטיקה	MBA	כלכלה ת"א	כלכלה יים
44	125	74	55	
116	120	117	120	
75%	73%	77%	74%	100
15%	11%	9%	10%	101-195
10%	15%	14%	16%	196

מדהים לגלות כי אין הבדלים גדולים כלל בין ארבע הקבוצות. שיעור דומה של נשאלים (73%–77%) בחרו ב־100, הפתרון של מיקסום הרווח. במילים אחרות, הצגת המידע לגבי הרווח בצורת נוסחה הביאה לכך ששלושה רבעים מבין המשתתפים בכל החוגים מיקסמו את הרווחים בלי להתחשב ברווחת העובדים.

הממצא הזה מאפשר לנו לשער מהי הסיבה לכך שתלמידי מינהל "רכים" יותר מן הכלכלנים. תוכנית מינהל עסקים נלמדת בעזרת מקרים המפעילים חשיבה מקפת יותר על בעיות מן החיים האמיתיים. לימודי הכלכלה בישראל הם טכניים למדי. הסטודנטים פותרים שוב ושוב בעיות מקסימיזציה (או מוצאים את הנקודה שבה הנגזרת שווה לאפס). "L" הופך למשתנה מתמטי והעובדה ש־ $L=144$ משמעו 52 בני אדם מפוטרם נעלמת מן העין.

האם יש איי־התאמה בין דעותיך לבין מה שאת/ה חושב/ת שמנהל אמיתי היה עושה?
כאשר נשאלו מה היה עושה סמנכ"ל אמיתי (שאלה 2), לא נמצאו הבדלים גדולים בין הקבוצות. 45% עד 58% מן הנשאלים חשבו שמנהל אמיתי היה ממקסם את הרווחים. רק 4% חשבו שהוא לא היה מפטר כלל. הציפיות ממנהל אמיתי היו כולן בטווח של 122–131 מועסקים. הן אינן רחוקות מאוד מן התשובות שהשיבו הכלכלנים על השאלה מה הם עצמם היו עושים. ברור שנשאלים רבים חשים משהו מעין "אנחנו בסדר אבל מנהלים אמיתיים הם מנוולים". מתוך תשובות כל הסטודנטים כולם, 47% סבורים שמנהל אמיתי היה מפטר יותר ממה שהם היו מפטרים, ואילו 14% בלבד סברו שהוא היה מפטר פחות מהם.

1. דיון

שימו לב שאפילו בקרב הסטודנטים לכלכלה מחצית מן הנשאלים נותנים משקל מסוים לרווחת העובדים על חשבון מיקסום הרווח. בקרב תלמידי מיהל עסקים ומשפטים, 70% מן הנשאלים אינם ממקסמים רווחים. בסקר דומה שערכתי בקרב קוראי גלובס, 72% מבין 4,158 המשיבים לא בחרו למקסם רווחים. אין אלה חדשות טובות במיוחד בעבור אלה מאתנו המאמינים שהמודלים הכלכליים הסטנדרטיים משקפים חשיבה כלכלית והתנהגות כלכלית אמיתיות.

א־אפשר להפריד בין דעתנו על התוצאות ככלכלנים לבין הערכתנו האישית את התנהגותם של יוזמי פעולות כלכליות במצב כגון זה. מי שסבור שמנהל חברה מחויב מוסרית או משפטית למקסם רווחים יריע כנראה לכלכלה על הצלחתה להקנות את מסר מיקסום הרווח ללומדיה. לעומת זאת, ייתכן שיחסכם לתוצאות נובע מן האמונה שאל למנהל למקסם רווחים ותו לא; עליו להביא בחשבון גם את רווחת עובדיו, במיוחד כאשר

המשק מצוי במיתון והאבטלה גבוהה. בנסיבות אלו, הניסיון למקסם רווחים אולי ייראה "מפוקפק מבחינה אתית".

ההבדלים בין הסטודנטים לכלכלה לבין הקבוצות האחרות ניכרים היטב. הסטודנטים לכלכלה נוטים הרבה יותר למקסם רווחים מאשר הנשאלים בקבוצות האחרות. ברם, החיסרון העיקרי של הסקר היה אי־היכולת להבחין בביורר בין האפשרות שההבדלים נובעים מהטיה בבחירת המדגם לבין האפשרות שהם נובעים מאינדוקטרינציה.

בכל מקרה, אני רואה בתוצאות משום סימוכין לדעה שעלינו להפחית את מספר הבעיות שאנו משתמשים בהן בלמדנו את הסטודנטים שלנו, שכן אלה גורמות להם להתמקד בתרגילים טכניים של מיקסום במקום בהחלטה על משתנים כלכליים אמיתיים. במקרה הטוב ביותר, תרגילים פורמליים אלה פשוט הופכים את לימודי הכלכלה לפחות מעניינים; במקרה הגרוע יותר, הם תורמים לעיצובו של "אדם כלכלי" לא כל כך נעים.